

Le Targum de Job de la grotte XI de Qumrân, édité et traduit par J. P. M. van der Ploeg et A. S. van der Woude avec la collaboration de B. Jongeling, E. J. Brill, Leiden 1971, s. VIII + 131.

Dokumenty odkryte w jedenastu grotach nad Morzem Martwym w okolicy Chirbet Qumran były pisane przeważnie w języku hebrajskim. Do rzadkości należą teksty greckie. Wyjątek stanowi grota 7, z której pochodzą fragmenty papiirusów greckich identyfikowanych ostatnio z pismami Nowego Testamentu (J. O'Callaghan). Kilka dokumentów zostało spisanych w języku aramejskim. Są to następujące pisma: trzy fragmentaryczne rękopisy Księgi Tobiasza z I w. przed Chr. z groty 4, pięć aramejskich rękopisów Księgi Henocha z groty 4, Testament Lewiego z groty 4, Modlitwa Nabonida i trzy inne pisma z cyklu Daniela z tej samej groty, Opis Nowej Jerozolimy (1Q32; 2Q24; 5Q15 i 11QarNouvJér), prorocтва mesjańskie, apokryficzna Księga Rodzaju (1QGenApocr), fragment przekładu Księgi Kapłańskiej na język aramejski (16, 12-15, 18-21) z groty 4, fragmenty targumu Księgi Hioba (3, 4-5 i 4, 16 — 5, 4) z groty 4 oraz targum Księgi Hioba z groty jedenastej (11QtgHi).

Targum Księgi Hioba (11QtgHi) jest najdłuższym tekstem aramejskim znalezionym w Qumran i wraz z apokryficzną Księgą Rodzaju stanowi bardzo ważny dokument języka aramejskiego z czasów Chrystusa na terenie Palestyny. Stąd jego publikacja stanowi doniosłe wydarzenie dla naukowych badań języka, którym mówił Jezus i apostołowie.

11QtgHi doszedł do nas na uszkodzonym małym pergaminowym zwoju, o długości 109 cm i 4 do 6 cm szerokości, oraz na drobnych kawałkach odłączonych od zwoju, z których kilka nie udało się zidentyfikować. Rękopis zawiera ostatnią część przekładu Księgi Hioba na język aramejski, zwanego targumem (37, 10 — 42, 11) i fragmenty z 17, 14 — 36, 33. Wydawcy ustalili, że obecny zwój zawierał 34 kolumny tekstu (odtworzono fragmenty 32 kolumn), a cały zwój pierwotny zawierał 68 kolumn tekstu i mierzył około 7 m długości i 12 do 13 cm szerokości. Według obliczeń z pierwotnego zwoju zachowało się około 15%.

Datę powstania rękopisu ustalono w oparciu o dane paleograficzne. Ponieważ targum został napisany tzw. pismem herodiańskim w jego końcowej fazie, dlatego przyjmuje się, że powstał około 50 r. po Chr. Wydawcy utrzymują, że tekst targumu powstał jednak wcześniej niż rękopis. Porównując język targumu Księgi Hioba z językiem apokryficznej Księgi Rodzaju znalezionej w Qumran (1QGenApocr), przypuszcza się, że tekst targumu powstał pod koniec II w. przed Chr., gdyż język aramejski targumu jest bardzo zbliżony do języka Księgi Daniela. Należy jednak podkreślić, że ta hipoteza została słabo udokumentowana.

Wydanie 11QtgHi obejmuje krótki wstęp krytyczny (s. 1—8), transkrypcję tekstu aramejskiego, przekład na język francuski wraz z objaśnieniami filologicznymi oraz fotograficzną reprodukcją zwoju. Dzięki dokładnym reprodukcjom fotograficznym można bez większych trudności kontrolować transkrypcję tekstu, która nie budzi wątpliwości. Niepewna jest natomiast rekonstrukcja brakujących słów. Przekład na język francuski uzupełniono przeważnie w oparciu o tekst hebrajski. Objasnienia filologiczne nie mają charakteru komentarza, lecz jedynie uzasadnienia zaproponowanej interpretacji tekstu. Ponieważ targum posługuje się słownictwem aramejskim znanym z innych pism, dlatego dokładny sens wyrazów bez większych trudności ustalono głównie na podstawie kontekstu. W 11QtgHi znajduje się tylko jedno dotąd nieznanne słowo *tšbr'* (kol. 16, 6 = Hi 30, 16) jako odpowiednik hebrajskiego słowa *'nj*, którego dokładnego znaczenia nie zdołano ustalić.

Wydawcy podkreślają, że 11QtgHi zawiera niewiele słów pochodzenia obcego. Wśród nich znajduje się zaledwie kilka słów pochodzenia perskiego, jak *pitgama* (słowo, odpowiedź, dekret), *dat* (prawo, rozporządzenie) oraz *dhšt*, które w Hi 39, 6 (kol. 32, 5) jest odpowiednikiem hebrajskiego *'rabah* (step). Hebraizmy są podobne jak w innych pismach aramejskich z terenu Palestyny. Jeśli chodzi o ortografię, to w odróżnieniu od innych pism qumrańskich, rzadko występują *matres lectionis*, a na oznaczenie stanu emfaticznego rzeczowników spotykamy *he* zamiast normalnie używanego w aramejskim *alefu*.

Publikacja targumu Księgi Hioba ma doniosłe znaczenie nie tylko dla znajomości języka aramejskiego w okresie międzytestamentowym (średni aramejski), lecz także dla studiów nad targumami, które w ostatnich latach stanowią przedmiot szczególnych zainteresowań uczonych dzięki odnalezieniu w Bibliotece Watykańskiej pełnej wersji targumu palestyńskiego do Pięcioksięgu w kodeksie Neofiti 1 (por. A. Diez Macho, *Neophyti 1. Targum Palestinense. Ms. de la Biblioteca Vaticana*, t. 1. *Genesis*, Madrid 1968; tenże, jw., t. 2. *Exodo*, Madrid 1970; tenże, jw., t. 3. *Levitico*, Madrid 1971; bibliografię na temat targumów opracował B. Grossfeld, *A Bibliography of Targum Literature*, Cincinnati, N. Y. 1972). Z dotychczasowych badań wynika, że 11QtgHi stanowi najstarszy znany przekład Starego Testamentu na język aramejski. Obecność targumów wśród pism qumrańskich wskazuje na słuszność przypuszczenia uczonych, że już w czasach przedchrześcijańskich istniały na terenie Palestyny pisemne przekłady ksiąg Starego Testamentu na język aramejski.

Przesadą i zbyt prostym uproszczeniem problematyki wydaje się jednak twierdzenie wydawców, nie oparte na odpowiednim studium języka targumów, że Jezus mówił tym językiem, który reprezentuje 11QtgHi (s. 8). Jeżeli będziemy się trzymali powszechnie przyjętej opinii, że lud palestyński i Jezus posługiwał się na codzień językiem aramejskim, to zapewne język prostego ludu galilejskiego znacznie różnił się od literackiej formy języka targumu Księgi Hioba z Qumran. Na pewno dialekt galilejski musiał różnić się od dialektu judzkiego, skoro na dziedzińcu arcykapłana w Jerozolimie natychmiast rozpoznano po mowie, że Piotr był Galilejczykiem (por. Mt 26, 73; Mk 14, 70; Łk 22, 59). W świecie naukowym istnieje nawet wątpliwość, czy te „ewangeliczne” dialekty były językiem aramejskim. W 1954 r. H. Birkeland w rozprawie pt. *The Language of Jesus* (w: *Avhandlingar utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse. 1954*) wysunął dobrze udokumentowaną hipotezę, że językiem potocznym ludu palestyńskiego w czasach Chrystusa był język hebrajski, a językiem aramejskim posługiwały się wyższe i średnie warstwy mieszkańców Palestyny.

Z publikacją 11QtgHi łączy się konieczność przeprowadzenia studium porównawczego targumu z Qumran [tg 1] z targumem do Księgi Hioba, który znamy z wielojęzycznych wydań Biblii oraz z wydania, którego dokonał P. de Lagarde (*Hagiographa Chaldaice*, Lipsiae 1873) [= tg 2]. Wydawcy utrzymują, że nie ma bezpośredniej zależności między tg 1 i tg 2, gdyż 11QtgHi podaje w zasadzie dość wierny przekład tekstu hebrajskiego, podczas gdy tg 2 przytacza parafrazy, do niektórych wierszy nawet w dwóch lub trzech wersjach. W pewnych partiach obydwu targumów występują jednak te same słowa i wyrażenia. Pełne zestawienie tekstów zbieżnych obydwu targumów do Księgi Hioba oraz przestudiowanie miejsc odbiegających od tekstu masoreckiego pozwoli na bliższą charakterystykę języka i teologii tych przekładów. Tak np. w 11QtgHi końcowe słowa 37, 10 (= kol. 39, 1) 'l 'npj mjn zdają się nawiązywać do Rdz 1, 2, natomiast w tg 2 pierwsze słowa w. 10 mmjmr 'lh' nawiązują do Rdz 1, 1 (niestety z tg 1 nie zachowała się pierwsza część w. 10). Inny przykład: w 38, 25b (= kol. 31, 3) i 28, 26 (= kol. 13, 8) tg 1

odbiega od tradycji masoreckiej, Septuaginty i innych przekładów, w tym także od trzech wersji tych miejsc w tg 2, czytając hebrajskie słowo *qlwt* jako *qallot*, a nie *golot*, jak w TM. Natomiast hebrajskie słowo *drk*, występujące w tym wierszu, tg 1 tłumaczy *'rh*, podobnie jak druga i trzecia wersja tg 2 (*'rh*'), podczas gdy pierwsza wersja tg 2 ma słowo *'srt* (od słowa greckiego *he stratia*).

Analiza filologiczna obydwu targumów Księgi Hioba może ukazać stosunek ich języka do języka hebrajskiego i greckiego, a tym samym bliżej określić środowisko tego rodzaju pism.

Jeśli chodzi o pojęcia teologiczne, wydawcy zauważyli pewną racjonalizację teologiczną w 11QtgHi w stosunku do tekstu hebrajskiego. Tak np. w Hi 38, 7 (= kol. 30, 4 n.) tekst hebrajski mówi o śpiewie gwiazd porannych i o wtórze synów Bożych w dniu stworzenia, a targum wyjaśnia: „Wówczas gdy gwiazdy poranne razem świeciły, a wszyscy aniołowie Boży wydawali okrzyki”.

Potrzebne jest zwłaszcza porównanie języka 11QtgHi z językiem innych dokumentów aramejskich odkrytych w Qumran i w Murabba'at. Takie studium będzie miało doniosłe znaczenie, gdyż aramejskie dokumenty z Qumran stanowią ważne kryterium filologiczne dla naukowych badań targumów, które zachowały się w różnych kodeksach i wydaniach Biblii wielojęzycznych. Targumy palestyńskie przekazują zaś materiał egzegetyczny i liturgiczny synagog palestyńskich nawet z czasów przedchrześcijańskich, chociaż ich redakcja na piśmie została dokonana w okresie późniejszym. Naukowe badania materiałów zawartych w targumach jeszcze pełniej ukażą podłoże orędzia ewangelicznego.

Ks. Stanisław Mędała CM